

pszicholingvisztika, kognitív pszichológia, kognitív nyelvészet stb. [27–28, 32–33]). Ezzel megtörténhet a retorika újra pozicionálása, korhoz igazodó fejlesztése, tehát megtalálhatjuk azokat a pontokat, amelyek révén az öt megillető helyre kerül 21. századi tudománytörténetünkben és praxisunkban. ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA szerint különösen izgalmas lehet a legújabb kutatási irányok közül a genderretorika, a vizuális retorika, a média- és a kampányretorika, valamint a zene és retorika vagy további más diszciplínák kapcsolata (33).

Ahogy a bevezetőben jeleztük, e könyv megírásakor a szerző elsősorban a felsőoktatásra gondolt, de a több mint félezer oldalas kötetet haszonnal forgathatják a magyartanárok, a középiskolások, és bárki, aki a saját megszólalásai, közéleti szereplései miatt csiszolni kívánja szövegalkotó, illetve szónoki képességeit. Az itteni beszédminták, a hozzájuk kapcsolódó kérdések és feladatok az önálló munkát is kiválóan segítik.

ZIMÁNYI ÁRPÁD
Eszterházy Károly Főiskola

Jakabb Oszkár, Madárnévkalauz

A Kárpát-medence madarainak névkalauza

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 213 lap

Nagyszerű pillanata a magyar nyelvtudománynak, amikor egy-egy klasszikus téma újra napirendre kerül. A tudományos madártan mellett létezik népi is, azaz etnoornitológia, amelynek még művelője volt a 19–20. század fordulójáig a tudományos madártant megalapozó PETÉNYI SALAMON JÁNOS után LÁZÁR KÁLMÁN, HERMAN OTTÓ és CHERNEL ISTVÁN. Éppen ők voltak azok, akik a madártani nevezéktant igen tökéletes fokra emelték. Mindannyian értettek koruk szintjén a nyelvészethez is, HERMAN OTTÓ pedig több, kifejezetten nyelvészeti munkát is írt. Népszerű, nagy hatású, sok kiadást megért, a tudományos nevezéktant értőn terjesztő, ám a népi nevekről sem megfélekedező monográfiája (A madarak hasznáról és káráról. Franklin, Budapest, 1901¹; Gondolat Kiadó, Budapest, 1960⁵) mellett nevezetes egy, a madaraknak a 19. századi költészetben való megjelenését tárgyaló műve is (Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983). A későbbi etnoornitológiának jelentős képviselője volt LAKATOS KÁROLY (A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethnographia 21. [1910], 2: 82–90, 3: 147–154), majd az 1930-as években LOVASSY SÁNDOR (Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben. MTA, Budapest, 1931), HANKÓ BÉLA (A darumadár a magyarság életében. Debreceni Szemle 7 [1933], 6: 245–250) és SCHENK JAKAB (Magyar solymászmadarnevek 1. Turul-zongor-kerecsen. Budapest, 1939).

A 20. század első felében vált tehát élesen szét a tudományos és népi madártan, de az etnoornitológia művelői még elsősorban zoológusok voltak. KISS JENŐ magisztrális monográfiát írt a madárnevekről (Magyar madárnevek. Az európai madarak elnevezései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984; ennek kiegészítése ugyanettől a szerzőtől: A pingvintől a kolibriig. Egzotikus madarak magyar nevei. [Nyelvtudományi Értekezések 120.] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985). A 20. század végének kiváló, egymástól független kognitív párnak mutató néprajzi gyűjtői KOVÁCS ANTAL („Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. Mosonmagyaróvár, 1987) és GUB

JENŐ (Erdő-mező állatai a Sóvidéken. Firtos Művelődési Egylet, Korond, 1996). A nyelvészek közül BEKE ÖDÖN számos szómagyarázatot tett közzé, KÖNYI SÁNDOR a varjúkérdést tárgyalta mintaszerűen (A varjúkérdés és összetevői. Magyar Nyelvőr 103 [1979]: 368–373), s érdekes hozzájárulást jelent Molnár Nándor munkássága is (A magyar mezőgazdasági szókincs története. Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaság-tudományi Kara Növényzeti Tanszék, Gödöllő, 1987; KISS LAJOS ismertette e kétkötetes könyvet: Nyelvtudományi Közlemények 94 [1994–1995]: 271–275). Madárnevekkel is foglalkozott RÁCZ JÁNOS (például: Madárneves összetételek a növényvilág terminológiájában. Magyar Nyelvőr 126 [2002] 48–71, 170–191, 298–320, 437–458), akinek azonban legjelentősebb eddigi teljesítménye növényneveink monográfiája (Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010), illetőleg állatneveink enciklopédiája (Állatnevek enciklopédiája. A gerincesek elnevezéseinek eredete, az állatok kultúrtörténete, néprajza és mitológiája. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012). HERMAN OTTÓ nyomán hálás filológiai, olykor nyelvészeti tanulságokkal szolgáló feladat egy-egy költőnk madáremléseit elemezni (például FARKAS KRISZTINA, Áprily madarai. Művelődés 53 [2000], 5: 21–22).

A magyar madárneveket fonoszemantikai szempontból tekintette át DANIEL ABONDOLO (Phonosemantic subsets in the lexicon: Hungarian avian nomenclature and l'arbitraire du signe. Central Europe 5 [2007], 1: 3–22). A Charles Sanders Peirce-féle szemiotikai kategóriákat használva, ABONDOLO megfigyelése szerint a *kakukk* szó indexikus (2007: 21), a baglyok elnevezései viszonylag ikonikusak (*uhu, bagoly, kuvik*, 2007: 19). Ugyancsak ABONDOLO szerint a *kakukk* metonímia, mert nem hangot jelöl, hanem egy madarat, amely kulturálisan és természetszerűleg kapcsolódik a hanghoz (2007: 9). Egyébként a *kakukk* és a *kuvik* is viszonylag jól illeszkedik a madárnevek közé, mert két szótagosak és nem alternálnak. A legtipikusabb madárnevet képviseli például a *szarka* szó, mert szibilánst és likvidát is tartalmaz, két szótagos és morfológiailag nem alternál (mint például a *varjú*, ABONDOLO 2007: 6).

Egyes madárnevek fonoszemantikai jellegzetességeinek kimondottan szemantikai velejárói vannak. Az állatnevekkel kapcsolatos legerőteljesebb szemantikai általánosítást LADÁNYI MÁRIA fogalmazta meg. A metaforikus jelentésekről szólva említette LADÁNYI a szótárban található képzett lexikai egységek azon csoportját, amelyek jelentése szükségképpen magával vonja a metaforikus értelmezést. Erre magyar példaként az állatnevekből képzett denominális igék köréből idéz néhányat (*majmol, kacsázik, disznólkodik*; Produktivitas és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007: 82; AZ EMBER ÁLLAT metaforáról KÖVECSES ZOLTÁN is megemlékezett: A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex, Budapest, 2005: 132–133). A LADÁNYI-hipotézis legerőteljesebb megfogalmazásában azt állítaná, hogy valamennyi állatnévből képzett ige metaforikus jelentésű. A legkézenfekvőbb, a téma felvetésekor leghamarabb idézett példák nemcsak metaforikusak, de általában pejoratívak is (*számárokodik, ökörködik* stb.). A hipotézist azonban ellenpéldák (például *macskázik* 'macskával játszik', *pontyozik* 'pontyot halászik') valószínűtlenné teszik, viszont tendencia létezik, s talán meg lehet fogalmazni, hogy az állatnévből képzett igék előszeretettel, tipikusan metaforikus jelentésűek, és AZ EMBER ÁLLAT metaforát fejezik ki. Ami a madárneveket és a LADÁNYI-hipotézist illeti, az említett tendenciának nem engedelmességek a madárhangot utánzó madárnevekből – *kakukk, kuvik, pitypalatty* 'fürj' (ezekről KISS 1984: 25) – képzett,

hangadást kifejező *kakukkol*, *kuvikol*, *pitypalattyol* igék, bár a *kuvikol* igének van 'riasztó híreket terjeszt' jelentése is. Viszont a *bagolykodik* (sőt esetleg *baglyoskodik* is) már metaforikus jelentésű: 'éjszakázik' (nem mulatozással, mint a MÉSZÖLY GEDEON és SZATHMÁRI ISTVÁN által nagy kedvvel, behatóan tárgyalt *darvadozik* esetében).

Jelen madárnévkalauz szerzője JAKABB OSZKÁR, aki a kétoldalú tudományos hagyomány (madártan és nyelvészet) folytatása mellett a madárfigyelést is képviseli.

A madármegfigyelés angolszászoktól származtatható hagyományát immár több, Magyarországon megjelent könyv is képviseli. Az első jelentősebb kiadvány ROGER TORY PETERSONnak és munkatársainak a madárnevekre is különös gondot fordító művének magyar adaptációja volt (R. T. PETERSON – G. MOUNTFORT – P. A. D. HOLLOM, Európa madarai. Magyarra alkalmazta Tildy Zoltán, Stohl Gábor, Schmidt Egon. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965¹, 1986⁴), majd megjelent egy madárfigyelőknek, potenciális turistáknak szóló, angol nyelvű kézikönyv Magyarországi madarairól, egy angol szerzőtől (GERARD GORMAN: A Guide to Birdwatching in Hungary. Corvina Kiadó, Budapest, 1990).

Az amerikai szakirodalomban GEORGE LAKOFF, BRENT BERLIN és mások a 20. század végén mutattak rá, hogy a természetet tagoló népnyelvi (nem egészen köznyelvi, inkább népi szaknyelvi) taxonómiák alapszintje a biológiai nem (genus). Az így, többé-kevésbé spontán kialakult népi rendszerekre épülnek a már szakszerűen, mesterségesen létrehozott tudományos nevezékek. Jakabb Oszkár a főbb elrendezési szempontokat illetően, Kiss Jenőhöz hasonlóan a tudományos taxonómiát tekintette mérvadónak. Több mint 400, fajok szerint rendezett névcikkben, a tudományos és az angol névadásra is kitekintve, a népi változatokról sem megfeledkezve mutatja be a Kárpát-medence madárfaunájának névkincsét. Az egyes madárnevek elemzését a tudományos nevezéktanba való bevezetés előzi meg (14–18). A névkalauz jelentős mértékben támaszkodik az említett előzmények nagy részére, a mérvadó és megbízható elődökre, különösen Kiss Jenő munkásságára, ám az azóta felhalmozott eredményekre is építő és az azóta megfogalmazott elvárásokra is tekintettel levő önálló munka.

A szerző függetlenségét számos érdekességet tárgyal, így ragadozó madarakkal megleltetett totemmadarainkat, különös tekintettel a turulra (185–186). JAKABB könyve más pontjain is kedvez a madárnevek játékos bemutatásának, például a tautológia vagy pleonazmus alakzatát idéző példát hoz, amikor Fekete István írótól eredezteti a madárnevek *-madár* utótaggal való kiegészítésének tesztjét, mely szerint van például *fecskemadár*, *gólyamadár*, *kakukkmadár*, nincs viszont **verébmadár*, **varjúmadár* (105). Ez a *-madár* utótag egyébként előszeretettel fordul elő sajátos, a tudományos madártan szempontjából bajosan értelmezhető kategóriák nevében, mint *vízimadár* és *halálmadár*. Az ökológiai kategóriákkal valamilyen fokon meghatározható *vízimadár* majdnem annyira problematikus címke, mint a sportok taxonómiájában a *vízi sport*. A *vízimadár* azonban a nyelvi elemzéskor jól használható kategória. Például egy, a madárnevek poliszémiáját érintő megfigyelés szerint a némely vízimadár neve előszeretettel szolgál emelő része (*gém*) vagy egész emelőszerkezet (*daru*) megnevezésére. Az ilyesféle, többé-kevésbé szabályos poliszémiák csak a legutóbbi időkben kerültek beható tanulmányozás kereszttüzébe (PETHŐ GERGELY, A főnevek poliszémiája. In: KIEFER FERENC szerk., Igék, főnevek, mellénevek. Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003: 57–124).